

Een nieuw onderzoeksproject: ‘Rerouting the *Ridderroman*. Adaptation strategies in the poetics of the 14th-century Middle Dutch *Ridderroman*’ (FWO – Universiteit Gent)

Jorn Hubo
FWO / UGent
jorn.hubo@ugent.be

Abstract

Literary historians have often noted the ‘conventional’ nature of the 14th-century Middle Dutch verse romance or *ridderroman*. While the corpus has long been depreciated as derivative, a mixture of older romance motifs amplified into sometimes grotesque proportions: ‘epic in decay’, this view has slowly been reconsidered. The complicated intertextuality of 14th-century *ridderromans* is now more understood as part of a literary game of recognition and surprise between creators and recipients. However, little comparative research has been done into the exact nature of such reworking strategies and the ‘game of romance’ in a larger 14th-century corpus. This research projects asks how adaptation as a compositional process is positioned with regards to the poetics of the 14th-century *ridderroman*. This will be done through an intra-textual analysis of the poetical markers and through a thorough review of the material, performance and socio-cultural contexts of the corpus texts. As such, it also reconceptualizes the corpus of 14th-century *ridderromans* in terms of 14th-century material production and reception, rather than purely textual composition.

Keywords: Ridderepiek, adaptatie, conventionaliteit, intertextualiteit, materialiteit, *performance*

Het verhaal is bij de meeste mediëvisten ondertussen bekend: de grote negentiende- en twintigste-eeuwse literatuurhistorici uit de Lage Landen hadden het niet hoog op met de latere Middelnederlandse *ridderroman*.

Jonckbloet zag de veertiende eeuw als een periode van verval voor het genre, Kalff beschreef de *Roman van Limborch* als een doodgeboren kind, en Van Mierlo beschuldigde de auteurs van een zinloze en oppervlakkige bewerkingsdrang die aan de eigenlijke literaire waarde van hun dertiende-eeuwse voorgangers voorbijging.¹ In hun kritieken lezen we tegenwoordig echter duidelijk enkele poëtische verwachtingen die de sporen dragen van romantische originaliteitsidealen. Bewerkingen en vertalingen hebben daarin weinig creatieve waarde. Niettemin toont de handschriftelijke overlevering aan dat de ridderroman in de veertiende eeuw heel populair moet zijn geweest. Kalff's 'doodgeboren kind' rest ons bijvoorbeeld in niet minder dan negen verschillende (fragmenten van) handschriften; in verval maar toch springlevend?²

Het was voor een aantal onderzoekers op het einde van de twintigste eeuw reeds duidelijk dat er met andere ogen naar de latere ridderepiek moest worden gekeken. Uit hun onderzoek, bijna uitsluitend naar individuele teksten, bleek inderdaad dat de latere ridderromans een tendens hadden tot het overdrijven en vermengen van eerdere verhaalstructuren en *topoi*.³ De teksten werden langer, met meer protagonisten en exotischer locaties. In lijn met nieuw onderzoek naar middeleeuwse opvattingen over originaliteit, die het belang van conventie, imitatie en emulatie benadrukten, begonnen onderzoekers die bewerkingsstrategieën nu veeleer als vormen van creativiteit op te vatten. Zo beschouwt Jozef Janssens zowel de amplificatie als de amalgamatie van motieven als deel van een voortdurend spel van herkenning en verrassing en suggereert dat dit spel aan de basis zou kunnen liggen van de poëtica van de latere ridderroman.⁴

1 W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Deel 1: de Middeleeuwen (I)*. Groningen: J.B. Wolters, 1888 (vierde druk); G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Deel 1*. Groningen: J.B. Wolters, 1906, 101; Jozef Van Mierlo, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden. Deel 2*. 's-Hertogenbosch/Brussel: Teulings. Standaard Boekhandel, 1940, hier 45-46, 55.

2 Tien als we het verloren handschrift H55 meerekenen. Hans Kienhorst, *De handschriften van de Middelnederlandse ridderepiek. Een codicologische beschrijving*. Deventer: Sub Rosa, 1988 (Deventer studiën 91), vol. 1, 102-112.

3 Een *state of the art* biedt de laatste belangrijke publicatie over de veertiende-eeuwse ridderroman: An Faems en Marjolein Hogenbirk, *Ene andre tale. Tendensen in de Middelnederlandse late ridderepiek*. Hilversum: Verloren, 2012. Ook daar is er na twee inleidende artikels voornamelijk oog voor individuele teksten.

4 Jozef Janssens, 'Madelgijs en de 14de-eeuwse ridderroman. Een literairhistorische verkenning', in: G. De Schutter & J. Goossens (red.), *Van Madelgijs tot Malagis. Een bundel opstellen verzameld n.a.v. de tachtigste verjaardag van Gilbert de Smet*. Gent, 2002 (Studies op het gebied van de oudere Nederlandse letterkunde I) 35-52, hier 47.

Janssens' hypothese blijft voorlopig echter onbevestigd en de grotere vraag onbeantwoord: welke rol spelen de in het onderzoek zo vaak benadrukte adaptatiestrategieën in de literaire opvattingen en verwachtingen – de poëtica – van de veertiende-eeuwse Middelnederlandse ridderroman? Mijn project wil die vraag beantwoorden aan de hand van twee deelvragen: wat zijn de aard en de positie van amalgamatie- en amplificatieprocessen in het corpus; hoe geven deze bewerkingsstrategieën vorm aan en worden ze gevormd door de poëtica(s) van de veertiende-eeuwse ridderroman? Het project wil met deze bredere invalshoek eerder onderzoek naar individuele teksten valideren in een groter corpus en aan de hand van nieuwe inzichten verdere aanzetten geven tot de detailstudie van individuele ridderromans.

Dat corpus poogt een representatief beeld van zowel de individuele romans als het veertiende-eeuwse corpus te geven. Daarom koos ik voor een kerncorpus van zes (nagenoeg compleet overgeleverde) narratieven, die geconcretiseerd worden in meerdere handschriften en fragmenten: *Roman van Cassamus*, *Roman van Limborch*, *Madelgijs*, *Borchgravinne van Vergi*, *Roman van Perchevael* en *Seghelijn van Jherusalem*. Andere relevante (fragmentarische) teksten, waaronder *Huge van Bordeeus* en de recent geëditteerde *Florigout*, dienen om bevindingen voortdurend te contextualiseren. Om de internationale en meertalige aard van middeleeuwse literatuur te vatten, betrek ik daarbij ook anderstalige teksten. Het kerncorpus is rond handschriften eerder dan teksten opgebouwd om de brede waaier aan veertiende-eeuwse ridderromanproductie, met nieuwe teksten, maar ook vertalingen, varianten en kopijen, voldoende weer te geven. Dat betekent dat meerdere varianten van hetzelfde narratief opgenomen zijn. Die varianten behandel ik als autonome tekst-objecten met hun eigen creatieve waarde. Zo worden dus veertiende-eeuwse varianten van dertiende-eeuwse teksten als veertiende-eeuwse ridderromans beschouwd. Voor een overtuigende vergelijking bestaat het kerncorpus daarom uit teksten die minstens één (nagenoeg) volledige variant kennen.

Het project beschouwt de veertiende-eeuwse ridderroman als een resultaat van de handelingen, veronderstellingen en verwachtingen van een diverse en dynamische groep actanten die interageren en elkaar beïnvloeden. De hypothese dat adaptatiestrategieën daarin een grote rol spelen, biedt een vertrekpunt. Actanten kunnen menselijk zijn, zoals bijvoorbeeld auteurs, scribenten, compilatoren, vertalers, mecenasen, voorlezers en toehoorders; maar kunnen ook niet-menselijk zijn, zoals het handschrift als vormgevend en beperkend object. Methodologisch combineert het project een intratekstuele analyse van de adaptatieprocessen met een studie van de actanten via intratekstuele referenties, codicologische analyses van de

handschriften en onderzoek naar andere geschreven bronnen. Het doel is zo de opvattingen en verwachtingen van de actanten, of met andere woorden de poëtica van de veertiende-eeuwse ridderroman, te begrijpen.

In de eerste fase worden de amplificatie- en amalgamatiestrategieën die Janssens zo centraal acht voor de poëtica van het corpus gekwalificeerd. Enerzijds bevestig ik de relatie tussen de corpusteksten en het bewerkte materiaal: welk materiaal wordt herwerkt, op welke niveaus en met welke frequentie? Anderzijds bestudeer ik de aard van de bewerkingstrategieën zelf: op welke manieren wordt het ontleende materiaal bewerkt? Het doel is hier in geen geval om een exhaustieve lijst op te stellen van alle intertekstuele referenties in de corpusteksten, maar om een representatief beeld te ontwikkelen van de aard, functie, frequentie en verdeling van de bewerkingstrategieën.

Die bevindingen moeten in een volgende fase van het project worden verrijkt met de socio-literaire en materiële contexten van het corpus om de literaire opvattingen, mogelijkheden en verwachtingen van de betrokken actanten beter te begrijpen. Die bredere contextualisering is des te belangrijker vanwege het gewicht dat onderzoek naar ridderromans toekent aan de interactie tussen makers en ontvangers, het zogenaamde *game of romance*.⁵ De metafoor van het spel biedt in deze fase van het onderzoek een vruchtbaar denkkader met veel vragen: wie speelt het spel, wat zijn de spelregels, wat is het speelveld, het spelmateriaal...? Is er een correlatie tussen de bewerkingstrategieën en opvattingen over creativiteit? Welke kansen en beperkingen bieden de materiele productie en de *performance* van de teksten in dit spel? Verder rijst echter ook de vraag in welke mate de metafoor een metafoor is. Wordt er bewust een spel gespeeld? Onderzoek vanuit de kaders van *Material Philology* en *performance studies* maakt alvast duidelijk dat de historische realiteit niet eenvoudigweg te herleiden is tot een directe relatie tussen 'dichter en publiek', maar dat meer spelers betrokken zijn in verschillende dynamische constellaties.⁶

Aandacht voor de handschriftelijke context van de teksten vormt een belangrijk onderdeel van het project. De fysieke overlevering karakteriseert de teksten namelijk in grote mate. Zo speelt de handgeschreven aard van de documenten de fluiditeit van de narratieven in de hand; elk tekst-object is uniek en dat opent de deur voor een creatief gebruik van vertaling en

5 Zie voor de term Matilda Tomaryn Bruckner, 'Intertextuality', in: Norris J. Lacy et al (red.), *The Legacy of Chrétien de Troyes*, Amsterdam: Rodopi, 1987 (Faux titre 31), vol. 1, 224-266.

6 Cfr. De titel van Jozef Janssens, *Dichter en publiek in creatiefsamenspel*. Leuven: Acco, 1988 (Leuvense Studiën en Tekstuutgaven, Nieuwe reeks 7).

bewerking. Verder geeft de *Mitüberlieferung*, het geheel aan andere teksten in dezelfde codex of verzameling, van de corpusteksten mogelijk inzicht in de ruimere literaire contexten van de ridderromanpoëtica. Tot slot maken de fysieke kenmerken van de handschriften, zoals schrift, (het gebrek aan) verluchting, materiaal en afmetingen, veel duidelijk over de receptie en de functie van de ridderromans.

Het project gaat er dus van uit dat de ridderroman een sociale literatuurvorm is die onvermijdelijk wordt bepaald door haar fysieke gedaante en presentatie. Die opvatting ligt aan de basis van een model van de ridderroman waar een abstract of virtueel discours vorm krijgt binnen twee zogenaamde actualisatienexussen. Die zijn het resultaat van de interacties van dynamische actanten: het handschrift en de performance. Het poëticaal onderzoek wordt er zo een naar de relatie tussen compositiekeuzes (adaptatiestrategieën) en actualisatie (in handschrift en performance).

Door niet slechts naar de romans kijken vanuit een dertiende-eeuws perspectief, maar ze hun eigen identiteit gunnen, verwacht ik een corpus aan levendige teksten tegen te komen. Eerder dan verval en einde, verwacht ik dat het de periode gekentekend wordt door ontwikkeling. Een duidelijkere visie op de veertiende-eeuwse ridderroman zal ons zo niet enkel helpen om dat corpus beter te begrijpen, maar ook om beter grip te krijgen op de bredere macro-evoluties van het genre en om de link te leggen tussen de hoge middeleeuwen en de vroegmoderne tijd.